

НАЦІОНАЛЬНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ ЯК ПОЧАТОК ВЕЛИКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДИСКУСІЇ.

Частина 1: Культура діалогу. Історія. Мова

*(оглядова довідка за матеріалами преси,
інтернету та неопублікованими документами за 2020 р.)*

Інтелектуал і державна влада – вони як паралельні світи, що ніколи не перетинаються. Принаймні в нашому суспільстві між науковцями й політичною елітою не існує жодного зв'язку на рівні професійного діалогу, який допоміг би глибше зрозуміти хто ми і що насправді може рухати нас як країну вперед. У цьому сенсі голос учених є недооціненим активом, адже їхні наукові напрацювання здебільшого ігноруються. Насправді обізнаних осіб із професійного гуманітарного середовища рідко запрошують до публічних дискусій, унеможливаючи таким чином вплив істинних лідерів думок на суспільство.

Вийти за рамки звичайних політичних баталій і підняти наукове середовище на умовний п'єдестал, щоб воно стало більш впливовим, – одна з цілей, яку поставило перед собою Міністерство культури та інформаційної політики України (МКІПУ), започаткувавши програму масштабного всеукраїнського культурного діалогу «Національний круглий стіл». Ініціатива явила собою серію заходів у формі дискусій, під час яких науковці й інтелектуали обговорювали актуальні проблеми сьогодення. На згенеровані під час круглих столів думки та напрацювання згодом можуть спиратися політики для прийняття ключових для держави рішень. Очікуваний результат – єдність нації, ментальний спротив російській агресії, просування прогресивних світоглядних цінностей [1; 2; 3].

Модератором всеукраїнського культурного діалогу виступив журналіст, телеведучий, директор Центру досліджень політичних цінностей, громадський і культурний діяч Олександр Доній, а співмодератором – український вчений, релігієзнавець, письменник, громадський діяч, кандидат історичних наук Ігор Козловський.

Всього з 10 вересня по 3 грудня було проведено сім круглих столів, причому в різних містах України. Так, перша дискусія, присвячена темі культури діалогу, відбулася в Києві, цей захід координував директор Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ Анатолій Єрмоленко. В Одесі круглий стіл на тему «Історія» проходив під патронатом декана історичного факультету КНУ ім. Т. Шевченка Івана Патриляка. У Харкові 19 жовтня розглядали питання мови, а модерувати дискусію запросили засновницю волонтерського руху «Безкоштовні курси української мови» та освітньої платформи «Є-мова» Анастасію Розлуцьку. Чернівці 26 жовтня стали місцем проведення круглого столу «Щастя як мета», яким керував безпосередньо очільник МКІПУ Олександр Ткаченко. В Кривому Розі 9 листопада відбулася розмова про екологію, український еколог Павло Вишебаба взявся проводити цей круглий стіл. В Острозі 19 листопада дискутували на тему віри та релігії, координував зустріч релігієзнавець Ігор Козловський. Підсумковий на цей момент захід (оскільки програма може ще розширюватися) відбувся 3 грудня в Полтаві, у фокусі обговорення – «Мистецтво», цей круглий стіл модерував український культуролог, куратор Костянтин Дорошенко [4].

Нотатки з перших трьох заходів, присвячених складним і водночас знаковим для українського суспільства темам – культурі діалогу, історії та мові – наведено нижче.

КУЛЬТУРА ДІАЛОГУ – Київ, 10 вересня

«Українці мають бути сильними та єдиними!» – цими словами глава МКІПУ дав старт програмі «Національний круглий стіл». Стрижневі меседжі першої в рамках проєкту дискусії були не стільки про мистецтво спілкування, скільки про загальну культуру та шляхи об'єднання українців у межах власної держави. Висловлені авторами думки – продукт серйозної інтелектуальної діяльності та переосмислення досвіду – часто звучали як одкровення. Особливо на тлі констатації, з якою погодилися всі учасники діалогу: ми поляризовані, поділені й позбавлені культури діалогу.

Олександр Ткаченко, міністр культури та інформаційної політики України:

Суспільний діалог, який об'єднує українців, буде найкращою відповіддю на російську агресію. «Ми хочемо вийти з наративів, які є політично нав'язаними. У межах дискусії почути голос тих, хто готовий говорити про те, що можна шукати компроміси, можна говорити про речі, які нас об'єднують, а не роз'єднують».

Олександр Доній, директор Центру досліджень політичних цінностей, громадський і культурний діяч:

«Дуже важливо, що міністр запланував після того в неопублічному режимі, після кожного круглого столу, ще закриті зустрічі з політиками для

того, щоб вони могли насититися цими знаннями, і щоб інтелектуали теж мали можливість бачити, що їхні знання можуть втілюватися через законопроекти, через якісь ідеї, через якісь програми міністерські або щось інше. Тобто це додатковий зв'язок, який був розірваний».

Мирослав Маринович, український правозахисник, релігієзнавець, член-засновник Української Гельсінської групи, віцеректор Українського Католицького Університету у Львові:

«Діалог можливий, коли є культура діалогу, а з тим в українців якраз і біда. І тут я не можу не згадати Андрея Шептицького, який вивчив вдачу українців і намагався її відкоригувати: „Чи не страждає організм народу на якусь моральну гемофілію, яка спричинює те, що кожна найменша рана є неначе невиліковною. Чому кожне непорозуміння між українцями, яке так легко усунути, переходить так часто у хронічний стан, в антагонізми й спори, яким нема кінця? А з обох сторін при цьому може бути найліпша воля та патріотизм, що виглядає на справжню любов до Батьківщини”. І це звучить, як діагноз, який сьогодні залишається актуальним. Цю руїну, стихію не вдасться подолати на політичному рівні. Навпаки – політика живиться нею.

Говорячи про те, де ми найчастіше принижуюмо одне одного, науковець взяв як приклад соціальні мережі: «Мене страшенно пригнічує стиль нашого Фейсбучного національного ристалища. Коли диспутанти вибирають якнайдошкульніші вислови, щоб принизити одне одного... Для України, ідентичність якої мозаїчна, важливо визначити легітимну суб'єктність кожного скельця національної мозаїки. Натомість усі ми заповзялися співати пісеньку колись славної Едіти П'єхи: „Стань таким, як я хочу”. Галичани це співали Великій Україні, донецькі – всій Україні часів Януковича. І не припиняється у нас плач Ярославни, коли ми ворогуємо, так і не знайшовши української моделі єдності в багатоманітті. Точніше, ми виходимо на неї, коли збираємося на Майдані, але згодом остигаємо серцем – і всі тріщини проявляються знову. За звичних суспільних температур єдність розпадається».

Щодо самого діалогу, він стає можливим та ефективним, коли цінують думку експертів. Проте нині – час відкидання авторитетів. У міжлюдському спілкуванні спрацьовує ефект Фейсбуку, коли думка професіонала висміюється критичним постом невігласа, який збирає більше лайків, ніж автор, оскільки його думка емоційніша, а отже крутіша. «Думка експерта буде впливовою лише тоді, коли інші люди будуть готові до неї прислухатися. В одній розмові почув вислів: „мовчання еліт”. Еліти не мовчать, але їхній голос у суспільстві не резонує – інформаційний шум його забиває. Справжній діалог можливий, коли його учасники поділяють одні й ті самі базові цінності. Коли свідомо брехня є неприйнятною... Якщо ж кожний живе за принципом: морально те, що вигідно

мені, суспільство деградує та розпадається. І маємо війну всіх проти всіх», – каже Мирослав Маринович.

Володимир Паніотто, доктор філософських наук, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології, професор кафедри соціології Університету «Києво-Могилянська Академія»:

Головна причина наших проблем і відсутності єдності – в тому, що ми більше просунулися в бік формування національно-етнічної держави, аніж у бік формування держави політичної. Якби на сході України і в Криму всі розмовляли українською мовою, то Путіну було б важко апелювати до жителів цих регіонів, як до своїх.

Українці не змогли за майже 30 років добитися створення української політичної нації. Ймовірно, потрібно шукати в нинішніх умовах не стільки характеристики, спільні для етнічних українців і росіян, які живуть в Україні, скільки ті, за якими росіяни та російськомовні люди в Україні відрізняються від громадян Росії. «Щодо того, що спільне й відмінне у жителів України, то треба сказати, що, скажімо, етнічний склад фактично перестає бути диференційованим... Реально диференціює тільки мова», – вважає Володимир Паніотто.

Цінностей, які могли б об'єднати українців, на думку соціолога, є шість: гідність, справедливість, щастя, толерантність (у тому числі доброта, чуйність, взаємодопомога), добробут і демократія.

Віталій Нечипоренко, науковий співробітник відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України:

Українським парламентаріям варто працювати над тим, щоби ставати політичною елітою насправді, адже самі парламентарії і суспільство в цілому мають привчатися поважати Верховну Раду як вищий законодавчий орган держави. «Справді у нас є претензії до Верховної Ради. Але рано чи пізно нам потрібно – і самим парламентаріям, і суспільству – привчатися до поваги до вищого законодавчого органу. Це центральний орган демократії. Їм треба працювати над тим, щоби ставати насправді політичною елітою, щоби ми не ставили їх у лапки як політичну еліту, а щоби справді нам було за них не соромно», – зазначив експерт. Шлях до цього, за його словами, відкриває розуміння парламенту як деліберативного органу. Адже одним із найважливіших обмежень у деліберативній демократії є те, що всі політичні діячі мають керуватися суспільними інтересами у діалозі, суперечках і полеміці. У разі виконання цієї умови політики інституційно обмежуватимуть себе пошуком суспільного блага [5; 6].

Олександр Положинський, співак, шоумен, радіоведучий:

В суспільному просторі не пропагується і не демонструється культура діалогу. «Де та еліта, яка здатна показати, як правильно вести діалог? Якщо ми

вмикаємо телевизор, там безліч програм, які базуються нібито на діалогах. Але де там є діалог насправді? Зазвичай його немає... Програми, які базуються на повноцінному діалозі, мають низький рейтинг і довго не проіснують – на відміну від телешоу зі сварками та маніпуляціями», – наголошує артист.

Анатолій Єрмоленко, член-кореспондент НАН України, директор Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди, філософ:

Діалог спирається на простий принцип – це вміння говорити і вміння слухати. На політичних ток-шоу люди не дотримуються норм, порушують будь-які найпростіші правила, оскільки в політичній практиці у нас все визначається концептом: друг-ворог. Утім вкрай важливо досягти порозуміння, дійти згоди з опонентом.

«Аргументативний дискурс чи діалог вимагає, по-перше, ретельного пошуку фактів, даних, що утворюють емпіричні базиси думки, твердження – отже, пошук істини. Тож перша настанова така – шукай вагомішого аргументу на шляху до істини. Друга вимога – утримуйся від своїх емоцій; від умовиводів, зроблених нашвидкуруч; від примусу, соціальних і, зокрема, цифрових технологій; некритичних своїх або партійних тверджень у громадському просторі. І з цього випливає третя соціальна вимога діалогу – завжди поважай людську гідність усіх тих, про кого ти говориш або пишеш – чи це будуть можновладці, чи це будуть пересічні громадяни», – акцентує А. Єрмоленко.

Він також застерігає від різних форм маніпуляцій свідомістю і комунікаціями: «Якщо згадаємо певні режими – диктаторські, націонал-соціалістичні, комуністичні, – це теж була певна згода, але ця згода фактично досягалась на основі хибних комунікацій. Отже, не просто ми маємо досягти згоди, а яким чином ми маємо і можемо це зробити. Ми маємо тестувати, чи не було тут примусу, ідеологічного примусу... Це і постає нашою проблемою, нашим найважливішим питанням».

Владислав Троїцький, театральний режисер, драматург:

Маємо катастрофічну кризу самого поняття поваги. «Насправді, інститут поваги взагалі не сформований, цьому ніхто не вчиться, все хейтиться. У такій системі взагалі неможливий притомний діалог. Бо виглядає як обмін монологами, де люди не чують одне одного».

Режисер звертає увагу на відсутність умов для формування культурного діалогу. Зокрема, в країні немає жодного більш-менш впливового медіа, яке пов'язане з гуманітарно-культурною сферою: «Все дуже нішеве і його практично немає. Таке медіа повинне бути розрекламованим, проробленим, професійним, потужним, яке було б зосереджене не в телевізійному просторі, а в інтернеті з усіма подкастами. І це насправді велика біда... Немає ані поняття поваги, ані інструментарію. Не знаю, де можуть навчити культурі та мистецтву діалогу».

Ян Валетов, письменник:

Історія України – це історія неможливості дійти згоди, відсутність спільної мови, спільних моральних авторитетів – людей, на яких хотілося б рівнятися. «Ми живемо в світі коротких текстів, лайків, твіттеру, які ми „неправильно” читаємо. Людина, відкриваючи текст, після трьох перших рядків думає, що може його критикувати та коментувати. Люди відучилися розуміти. Сто знаків – це багато, а тисяча – це надто багато... Мистецтво діалогу надзвичайно важливе. Для всіх, хто розуміє, до чого ми маємо домовитися. І якщо ми вчергове схибимо, підемо у поділ фінансових потоків та політичні бійки, то ми ризикуємо втратити все», – зазначає письменник.

Сергій Йосипенко, доктор філософських наук, заступник директора Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України:

Діалог – звичай, який треба практикувати постійно. «Діалогу потрібно навчатися, але не в плані заслуховування лекції, а на практиці. Наш звичай не чути один одного можна замінити тільки звичаєм чути один одного, а звичай звертатися тільки до своїх інтересів та емоцій – на звичай до спільного інтересу та розуму. Отже, це потрібно практикувати всім разом і на всіх рівнях. Такий дискурс може бути практикований усюди. Щобільше, наше сучасне життя штовхає нас до цього: ОСББ, кооперативи, місцеві органи влади – неможливо знайти виходу в таких буденних ситуаціях, якщо не практикувати діалог», – стверджує він.

Отже, чи можливо зламати природу політичних еліт, їхню звичку паразитувати на словесних битвах? Чи вдасться всім нам піднятися над тимчасовими інтересами та навчитися керуватися розумом, а не емоціями? Складне питання. Але одне організаторам цієї дискусії точно вдалося: надати майданчик людям, які вміють вести діалог та прищеплювати його культуру. Як сказав міністр, сама сьогоднішня розмова має показати, що ми можемо не лише кричати, а й слухати, знаходити нові наративи, які допоможуть здобути єдність [6; 7; 8; 9; 10; 11].

ІСТОРІЯ – Одеса, 24 вересня

Другу загальнонаціональну інтелектуальну дискусію було присвячено пошуку та формуванню історичного пантеону, який би став визнаним для всього українського суспільства. Зокрема, учасники обмінялися візіями щодо того, кого слід вважати національним героєм минулого чи сучасності, як досягти консенсусу в питанні національної пам'яті, зійшлися на тому, що історію не треба ідеалізувати або перетворювати на зброю, і погодилися з судженням про те, що історія – це вакцина для колективного імунітету.

Іван Патриляк, доктор історичних наук, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка:

Видатні українські історичні постаті необхідно використовувати для того, щоб показувати через минуле позитивну візію майбутнього для співгромадян. Якщо ми визнаємо, що для нас є цінністю українська держава, то очевидно всі, хто заради цієї держави жив, страждав, жертвував собою, зміцнював її, підносив її авторитет у той чи інший спосіб, – можуть визначатися як національні герої. Він додав, що тема національних героїв є надзвичайно цікавим об'єктом для дослідження і дискусій, оскільки різні політичні сили, суспільні течії, громадські об'єднання тощо мають абсолютно різне розуміння та уявлення самої дефініції слова «герой». Саме тому в українському суспільстві необхідно сформувані базові поняття і критерії – хто повинен входити до пантеону героїв, а хто ні, зауважив він.

Віктор Савченко, доктор історичних наук, краєзнавець:

Коли ми розглядаємо майбутній пантеон, слід думати про героїв, які дали людям мрію стати чесною некорумпованою людиною, вільною на вільній землі. «Деякі постаті, які ми оспівуємо, цього не варті. Чого вартий гетьман Скоропадський часів Громадянської війни, який робив каральні операції проти власних селян, а потім здав Україну москалям? Це нісенітниця. А поруч із вулицею Скоропадського – вулиця Петлюри, який боровся із ним. Каша в голові. Слід намагатися шукати креативних героїв, тих, що відчиняють двері у майбутнє. І серед таких героїв на Півдні України є особистості, які цікаві молодіжним субкультурам, – Нестор Махно. Махно – з одного боку, постать регіональна, але коли ми думаємо про жителів Гуляй-поля, Запоріжжя, Дніпропетровщини, – то це дійсно їхній народний герой, але він і герой майбутніх змін на самоорганізацію суспільства. Махно показав, що можливе існування бездержавного суспільства, хоча воно й проіснувало сто днів. В Одесі є свої регіональні герої, котрих пам'ятають та знають навіть діти. Де Рішельє, Дерibas, Де Ланжерон – головні герої одеської комедії. Я творю в Одесі міфи, міфологізую оцю велику трійцю, показуючи, що вони створювали тут окремий світ, не близький до імперії. Вони й Україну не створювали, але намагалися вести Одесу шляхом прогресу – і тому вони герої», – зазначає краєзнавець.

Оксана Довгополова, доктор філософських наук, професор Одеського національного університету ім. І. Мечникова:

«Слово „герой” спрямовує нас у мілітарний простір, і герой асоціюється з війною. Але мій акцент – що має бути створено пантеон тих, хто підтримує та живить нашу ідентичність. І те, що круглі столи відбуваються в різних містах, які розмовляють одне з одним, – крок у бік формування такого пантеону, який підсилуватиме різнобарвністю загальне бачення. Коли ми шукаємо фігури, які однаково важливі для всієї України, – це добре, але коли ми звертаємо увагу на локальні ідентичності, то це підсилює нашу єдність, нашу особливість».

Ігор Щупак, кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума»:

За традицією, коли ми згадуємо національних героїв, то маємо на увазі політичних, духовних лідерів, діячів науки та культури, митців. Не можна перетворювати історію на історію королів, царів, воєначальників. «Є народи, в яких національні трагедії стоять у центрі національної пам'яті: це українці, бо є геноцид, євреї, вірмени, киримли. Але, коли описуємо трагедії, то зосереджуємося на знищенні, вбивствах, на трагедіях. Але ж обов'язково говорити і про опір та порятунок», – каже він.

Олександр Ройтбурд, художник, директор Одеського художнього музею:

Якщо будувати пантеон героїв, виходячи з того, хто щось зробив для незалежності, то поза ним залишаться великі регіони. Наприклад, граф Михайло Толстий є фундатором Одеської національної наукової бібліотеки, член Товариства красних мистецтв, засновник першої в Російській імперії одеської станції швидкої допомоги – його постать для Одеси, як для Києва Михайло Терещенко. І він не ідентифікував себе як українець. Те саме можна сказати про пана Юза, засновника Донецька, який не поділяв ідеї незалежності.

«Треба шукати баланс між центральним пантеоном та локальною пам'яттю. А в локальній пам'яті ключові фігури, які могли би стати „фішками” чи трендами, не лише одеськими, а й українськими, були вшановані десь на околицях міста... Або ж коли вулиці названі на честь відомих людей, які ніколи там не бували. Мені здається, що пантеон певною мірою треба формувати знизу, і умовний центр має звернути увагу на те, що та чи інша постать значить для того чи іншого регіону. Наприклад, я рішуче схвалюю демонтаж пам'ятника Суворову біля училища Богуна у Києві, але вважаю, що він абсолютно доречний в Ізмаїлі. І хочу заперечувати, що постаті, які боролися за незалежність України, об'єднують українців. Кого об'єднує гетьман Богдан Хмельницький (який є в пантеоні антигероїв для євреїв)? Це людина, яка тримала Львів в облозі й наклала контрибуцію, яка створила єдність України, але привела до іншої цивілізації. При цьому демонізують Єремію Вишневецького, який бачив Україну в європейському контексті... Мені кажуть, що Єремія саджав українців на кіл, а Хмельницький не саджав? А хто тоді не саджав на кіл? Мазепа досі напівлегалізований. Вулицю Мазепи – на прохання РПЦ в Україні – наполовину перейменували, щоб вона не мала цієї назви – на „Лаврська”. Нумо звільнімось від радянських стереотипів, а потім поговоримо про те, хто був імперцем і внаслідок чийої імперської діяльності в Україні є такий потужний порт як Одеса. І якщо в Одесі з'явиться пам'ятник Шептицькому, а у Львові – Дюку де Рішельє, то це означатиме, що ми зшили країну», – підсумував свій виступ О. Ройтбурд.

Яна Барінова, незалежний експерт, консультант з питань історичної спадщини, аспірант університету Сорбонна, колишній виконавчий директор Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр» (2015–2019 рр.):

Кожному великому місту, регіону потрібні аналітично-стратегічні центри, які вивчають місцеву історію з метою проаналізувати роль тієї чи іншої історичної постаті на регіональному та загальнодержавному рівнях. Наприклад, у Львові функціонує центр міської історії.

Яна Барінова повністю поділяє думку, висловлену перед її виступом директором Одеського художнього музею, про низовий пантеон, оскільки в кожному місті є свої герої, яких треба знати і яких необхідно згадувати. Так, за її спостереженням, Одеса останнім часом занурюється у «теплу лампову провінційність», адже її бачать крізь міф умовного Остапа Бендера. Водночас на її думку, Україна намагається зробити одну загальну схему українського пантеону, а розбіжності «звести на рівень якихось етнографічних візерунків». Натомість сила України в її різнобарвності. «Як це не дивно, коли ми говоримо про різний граничний досвід регіонів України, ми починаємо бачити щось більше, ніж єдність імперій, що позначаються однаковими пам'ятниками від Лондона чи Гонконгу до Владивостока», – зауважила вона.

Круглий стіл в Одесі показав, що цивілізований діалог можливий, навіть коли говорять про історію й коли стає очевидною образа чи претензія певних регіонів на недооціненість їхніх регіональних історичних постатей чи демонізацію інших. У проміжному підсумку учасники дискусії, яку можна характеризувати, як філософські роздуми і майстер-клас пошуку пантеону на прикладі Одеси, вирішили, що український пантеон не вмістить усіх історичних постатей – героїв не може бути багато. Втім діалог на таку знакову тему, як історія, можливий.

За підсумками круглого столу міністр культури та інформаційної політики написав у фейсбуці, що багато озвучених науковцями точок зору – сьогодні не у полі зору політиків та громадськості. Звідси і проблема дискусії, кого вважати національним героєм минулого чи сучасності. Він додав також, що згоден з тезою Івана Патриляка щодо необхідності визначення критеріїв для формування національного пантеону героїв, і процитував Олександра Ройтбурда, який вважає, що можуть бути різні пантеони героїв: національні, місцеві чи регіональні, але, щоб визначити їх – потрібно знайти баланс між центральним пантеоном і національною пам'яттю [12; 13; 14; 15; 16; 17].

МОВА – Харків, 19 жовтня

В цьому заході взяли участь науковці й журналісти, культурні й громадські діячі, відомі своєю діяльністю з поширення й популяризації знань про українську мову, як, наприклад, співorganizаторка заходу А. Розлуцька, засновниця волонтерського руху «Безкоштовні курси української мови». У

виступах прозвучало чимало слухних міркувань і пропозицій, зокрема щодо шляхів впровадження закону про державну мову й українізації зросійщеного середовища Харкова.

Започаткування загальнонаціональних круглих столів у регіонах стала своєрідною «фішкою» МКІПУ, адже окрім дискусії на визначену тему, її учасникам відкривався новий «профіль» саме цього регіону, показуючи його особливості, роль та й зрештою – потенціал міста проведення.

Втім, у рамках всеукраїнського культурного діалогу це була одна з найскладніших розмов, яка зайвий раз нагадала, які різні ми, українці, є. Часом інтелектуали переходили до розмови на високих нотах, принаймні одним можна було закинути відсутність пластичності та нездатність вийти з мовного комфорту, а іншим – небажання позбутися мовних стереотипів та побачити Україну такою, як вона є – багатомовною.

Олександр Ткаченко, який за традицією відкривав засідання круглого столу, зазначив: «Коли я їхав сюди, мені хтось подарував перший закон уряду УНР, який стосувався закону про державну мову. Він – від 1 січня 1919 року. У мене таке враження, що з приводу закону ми й сперечаємося з 1 січня 1919 року».

За словами міністра, тема цього засідання декого стурбувала й викликала непорозуміння, але такі важливі теми мають об'єднувати, а не ставати «зброєю» в руках політиків. Власне, прагнення, щоб фахове проговорення сенситивних тем ставало не надбанням для політичних битв, а імпульсом для подальшого руху, й пояснює той факт, що на круглих столах відсутні політики, підкреслив О. Ткаченко.

Одним із найгостріших моментів дискусії стало питання про двомовність – перевага це для суспільства чи загроза.

Софія Бутко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету імені Каразіна:

В процесі імплементації закону про мову важливо розробити механізми контролю і дотримання закону. Втім, закон може бути кимось суб'єктивно потрактований. І тут може допомогти суспільна практика: ті, хто сьогодні стоїть на чолі держави й ті, хто є лідерами громадської думки, повинні передусім у своїй суспільній мовній практиці демонструвати вибір на користь української мови.

«Якщо ми беремо молодь, то вона завжди дивиться на приклади успішних та популярних, на її думку, людей, які демонструють певну мовну поведінку. А в харківських школах вчителі української мови інколи навіть на уроках дозволяють собі спілкуватись російською мовою. Я замислилась – як можна змінити таку практику? Іншого виходу, аніж певна позиція адміністрації

школи, яка буде дотримуватися в своїй практиці визначеної мовної поведінки, я не бачу, тому що на ентузіазмі важко щось побудувати», – наголосила С. Бутко.

Оксана Данилевська, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАНУ:

«При доборі підручника мови потрібна дитяча експертиза. Коли одна вчителька з української мови виявила, що завдання для учнів я беру і з листів Лесі Українки, і з виступів Опри, то висловила багато претензій. Мовляв, як можна користатися і джерелами української класики, й оцією... (далі наводився ряд расових та етнічних упереджень). Значна більшість загальноосвітніх шкіл в Україні мовою навчання мають українську, проте загальний шкільний простір досі є двомовним. Якщо на початок проголошення української незалежності 1991 року українською мовою навчалося лише 47 % школярів, то сьогодні ми маємо цифру 90 %».

Як зазначає О. Данилевська, простір українських шкіл по всій Україні, за винятком західних областей, є двомовним, тому в освітніх закладах набув поширення такий вияв лінгвізму, як диглосія, коли мови чітко розподілені функційно. Так, українською мовою кращої або гіршої якості викладають предмет на уроках, але мовою спілкування на перервах, позашкільних заходах, мовою спілкування вчителів із батьками, дітей поміж собою є російська мова.

І це насправді парадоксальна ситуація. Діти приймають те, що правило має бути одне, загальне для всіх: якщо це школа з українською мовою навчання, то вчителі мають послуговуватися цією мовою, не демонструючи подвійні стандарти, – коли педагог у класній кімнаті розмовляє українською, а лише лунає дзвоник, виходить у коридор і перемикається на спілкування російською. Такий приклад є набагато дієвішим і переконливішим у реальному житті для засвоєння учнями певної мовної поведінки.

Сергій Стуканов, координатор проєкту «Огляд становища української мови», керівник Українського розмовного клубу в Донецьку (2012–2013 рр.):

Закон про українську мову як державну не повинен залишитися декларативним документом, а має стати дієвим інструментом забезпечення прав громадян. Експерт навів дані, згідно з якими починаючи з 2011 року фіксується, що практично в усіх містах Сходу, а також частково Півдня, у дев'ятьох із десяти закладів харчування немає меню українською мовою. «Ніхто не говорить про те, щоб меню було тільки українською мовою, але принаймні видати україномовному відвідувачу меню українською мовою, поспілкуватися з ним українською – це є той інструмент, який є обов'язковим», – зауважив С. Стуканов.

Геннадій Друзенко, правник, конституціоналіст, публіцист, громадський активіст, співзасновник та керівник Першого добровольчого мобільного шпиталю ім. Миколи Пирогова, ветеран російсько-української війни:

«Чи могли б ми відстояти у 2014-му році країну, якби нас розділила мова? Якби ситуація була така, як намагалася її представити російська пропаганда – „руській мір там, где рускій язык” – то, звичайно, кордон був би західніше. На щастя, у нас не трапилась ані кавказька, ані югославська війна, у нас трапилася війна цінностей, і російськомовні громадяни стояли за свободу разом з українськомовними. Наша війна була за свободу, за гуманність. Мій висновок: Україна – більше, ніж українська мова».

Далі Г. Друзенко звертає увагу на те, що мова несе в собі не тільки символічну функцію, а й комунікативну, тож фактична двомовність України задовольняє основну потребу більшості наших громадян: «Наголошу: ми не вистояли б у цій війні, якби ділилися по мові, релігії, етнічному походженню. І я згадую російськомовних солдатів, які віддавали за країну руки, ноги, життя. Але часто для такої людини вивчити мову було проблемою. Під час Майдану в нас у домівці перебували хворі, моя мама зв'язала сотні шкарпеток на фронт, але ці хлопці так і не вивчили мову. Хоча були патріотами... А подеколи – українськомовні сиділи в Польщі й заробляли... Мова – інтимна річ, і не всім її легко вивчити».

Багато років українська мова була упосліджена. Тому, розуміючи важливість українізації, громадський активіст бачить два шляхи досягнення мети.

Перший – підтримка української мови на державному рівні. І другий шлях – стигматизація чужого. «Коли я чую, що російська мова – мова агресора, то згадую тисячі українських хлопців та дівчат, які розмовляли російською і віддавали життя за Україну. Тут слід бути і обережним, і глибоким. Якщо українізація буде як інклюзивність, то це спрацює, якщо як ексклюзивність – трагедія», – зауважує правник.

Тож громадянська позиція інтелектуала – підтримуємо українську на всіх рівнях, але зберігаємо двомовність. Крім того, він вважає, що «жорстка» українізація може негативно вплинути на якість мови.

«Російська Федерація вкладає великі ресурси у просування своєї мови в світі, Україна ж не має стільки можливостей для популяризації державної мови. Тому ми маємо наші ресурси підключати на те, щоб вирівняти цю ситуацію. Але не через дискримінацію. Втрата конкуренції на ринку перекладів, кінофільмів, наукових робіт – спрацьовуватиме в «мінус». Бо як тільки ми створюємо таке собі українське «гетто», одразу (виявиться що) можна гірше писати, не треба конкурувати – це рикошетом вдарить по українській мові. Тому підтримуймо українську, зберігаймо двомовність та розуміймо, що це

наш величезний історичний плюс, і залишаймося у величезному культурному конкурентному середовищі, бо це змушує підвищувати рівень українськомовного продукту».

Юрій Макаров, журналіст, телеведучий, документаліст, письменник, голова Шевченківського комітету, головний редактор UA: Суспільне:

Мова – це жива та болюча тема. В Україні треба розвивати мережі безкоштовних курсів для дорослих російськомовних українців. Це має бути величезна державна програма, яка покриває всю країну – від столиці до найменшого містечка на Сході. Безліч російськомовних громадян хотіли б послуговуватися українською, але вони не мають такої можливості.

Водночас журналіст зауважує: «Для того, щоб цей стан переламати, слід, щоб у першому ж підручнику люди не прочитали, як закатували неньку, і щоб не через трагізм заходили в українську мову дорослі, якщо вони починають її вивчати. А це дуже важко, якщо вони не починають вивчати через твори Леся Подерв'янського».

Проте проблема, як учити дітей – ще гостріша, оскільки, за словами Ю. Макарова, шкільні підручники затверджують вихідці з того середовища, де українська мова є зразка 1958 року, а отже геть не близька молодому поколінню.

Анастасія Розлуцька, кандидат політичних наук, громадська активістка, засновниця волонтерського руху «Безкоштовні курси української мови» та освітньої платформи «Є-мова», проєктна менеджерка, співорганізатор заходу:

«Громадянське суспільство за останні роки зробило дуже багато для того, щоб закон про державну мову був прийнятий. На сьогодні на державі лежить відповідальність за впровадження цього закону, а власне створення інструментів для громадян України. Для того, щоб вони мали можливість вивчати державну мову і мали можливість послуговуватися напрацюваннями», – зазначила мовна активістка й нагадала, що виконання закону про мову покладено на кілька інституцій, а саме на Секретаріат Уповноваженого із захисту мови, МКІПУ, а також на МОН.

Олександр Красовицький, видавець, генеральний директор і основний власник видавництва «Фоліо» (Харків):

«Я працюю з мовою у комерційному секторі, й ми маємо мову, як комерційну традицію. Фактично російська мова в Україні – я б її назвав або слобожанською, або українсько-російською (як є американська англійська і англійська англійська). У всіх словниках в інтернеті ви побачите: якщо ви завантажуватимете англійську мову, вас питають – вам потрібна американська англійська чи англійська. З точки зору правової зони, англійська мова в Англії та англійська в Америці – це дві різних мови й різні території копірайту, які дозволяють окремо проводити комерційні дії. Англійське видавництво не може

продавати книжки в США, не зареєструвавши там своє видавництво. Це дає значні можливості для тієї російської мови, яка існує на Східній та Південній Україні».

Видавець зауважує, що українська російська, або слобожанська мова, не є російською московською з точки зору культурного продукту, який виробляється цією мовою: «Я вважаю, що ми можемо нарешті завдяки цьому питанню закрити зону копірайту на російську мову та на переклади книжок з інших мов, й закрити кордони для ввезення книжок із Росії. А також запропонувати російським видавцям відкрити видавництва російською чи слобожанською мовою, але виконуючи при тому закони України. І зробити на законодавчому рівні правопис слобожанської мови (ми побачимо, що вона відрізняється від мови, якою розмовляють москвичі чи у Петербурзі) та зафіксувати мовний стандарт в Україні, у тому числі й для книговидання. Це дасть можливість людям, яким важко спілкуватися українською, відчувати себе носіями слобожанської мови, а це не мова агресора».

Далі О. Красовицький зробив екскурс в історію, розповівши, що в 1970–80-ті роки в Україні в журналі «Всесвіт» настільки багато перекладалося того, чого не перекладалося в Москві, що в Росії багато хто випишував цей український часопис. У 80-ті роки видавництво Дніпро також багато перекладало. У 1990-ті ж був занепад нашого книговидання, і в читачів зникло розуміння того, що щось сучасне може видаватися українською, тож він звик читати російською. Тільки в 2014-му році з'явилися сучасні переклади у великій кількості, але читач досі звик читати книжки російською.

«25 років тому книжки іноземних авторів продавалися у пропорції десять до одного. У 2016-му вже читали у співвідношенні один до одного. А зараз, на мою думку видавця, читають у співвідношенні чотири до одного на користь українських перекладів, бо школярі звикли читати українською. Тож нам важливо переконати читачів, що є велика база перекладів. І це прекрасний мирний спосіб українізації», – запевняє О. Красовицький.

Олександр Сидоренко (Фоззі), вокаліст гурту «Танок на Майдані Конго», журналіст, письменник:

«Треба визначитися – що ми маємо за кінцеву мету? Якщо ми ставимо за мету працювати на аудиторію „300 спартанців” під пам'ятником Шевченка, то можна по-старому. А якщо ставимо за мету лагідно поширювати українські наративи, працюючи на майбутнє, то потрібний план років на десять. Еліти повинні домовитися, бо раніше східні „техасці” грабували східний „техас”, західний „техас” – західні. І їм було все одно, за допомогою яких ідей це відбувалося, головне – аби „лох ціпенів”, з їхньої точки зору».

Музикант переконаний, що Україна не матиме якісного майбутнього, якщо не захистить своє право на державність, а підтримувати її треба, в тому

числі, за допомогою мови, однак робити це треба не жорсткими методами: «Найкращий епізод українізації Харківщини стався випадково, коли харківський „Металіст” обрав собі синьо-жовті кольори. Державні прапори стали улюбленими. Навряд чи це відбувалося спеціально... І через такі моменти слід рухати українізацію. Лагідна українізація російською мовою, фільми, листівки з посиланням на російські історичні джерела. По-іншому ми будемо відштовхувати людей, бо працює наратив: б'ють наших».

Як написала в післямові до нотаток з харківського круглого столу *Лана Самохвалова*, оглядач в Українському національному інформаційному агентстві «Укрінформ», його позитивом стало те, що «авторитетними в патріотичній частини суспільства людьми було озвучено тезу, що двомовність – це даність, і це не варто сприймати, як драму (при цьому всі стояли на тому, що єдиною державною мовою має бути українська). Усвідомлення двомовності дозволяє мислити більш гуманно. Учасники переконували, що можливий і успіх та поступ з, як кажуть, „мовою агресора”. (Наводився приклад Ірландії, яка воювала з Великою Британією і дала величні зразки англосмовної світової літератури та відбулася як нація, попри минуле). Реальність багатогранніша, ніж це здається у Східній Європі, де працює правило: одна нація – одна мова».

В питанні щодо виконання мовного закону нема правих та винуватих. Журналістка також зауважує: «... закон про мову слід виконувати, але мовні інциденти точно не сприяють діалогу й формуванню любові до мови для носіїв російської. Хоча я згодна з Юрієм Макаровим, який каже, що російськомовним слід навчитися розуміти фрустрації українськомовних, чия рідна мова була століттями переслідувана. А українськомовним слід розуміти фрустрації російськомовних, які не мають достатньо можливості вивчити українську й часом просто соромляться переходити на неї. Як, власне, згодна із його оцінкою, що ми не подолаємо за одну дискусію всі наші розбіжності, але за підтримки одне одного ми можемо сконцентруватися на діях, які полегшать існування українській мові та тим, хто хоче увійти в український світ. І таким є наше завдання: зробити це неминучим для майбутніх поколінь».

Дуже важливо, що організатори третього Національного круглого столу розпочали цей діалог, натомість дискусія в Харкові поставила більше запитань, ніж дала відповідей. Не обійшлося і без «ложки дьогтю».

Зокрема, Радіо Свобода розмістило на своїй онлайн-платформі два матеріали, в яких своїми враженнями від «Національного круглого столу», здебільшого негативними, поділилися Тарас Марусик та Лариса Масенко.

Тарас Марусик, фахівець з мовної політики, журналіст, громадський діяч, Голова Координаційної ради з питань захисту української мови: «Не знаю, чи організатори „Національного круглого столу” свідомо вибрали саме таких учасників, але проглядається тенденція з ідеєю українського варіанту

російської мови... Чого хотів добитися міністр культури Олександр Ткаченко, ініціюючи проведення „Національних круглих столів”? На початку харківського обговорення Ткаченко пояснив це так: „Щоб рухатися вперед”. Не знаю, як можна рухатися вперед, якщо висновків з мовного обговорення немає і, мабуть, не буде. А, може, справа в іншому, у фінансуванні? Адже на поїздки і нічліг учасників потрібні кошти... А на показ „круглих столів”, чималу організаційну роботу потрібні були також значні кошти. На сайті Мінкульту інформації про фінансування цих заходів знайти не вдалося. Чи це банальне відмивання бюджетних грошей? Чи якісь приватні кошти? На ці питання не маю відповіді. Як і на питання про справжню мету „масштабного всеукраїнського культурного діалогу”».

Лариса Масенко, професор кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія», українська мовознавиця: «Очевидно, з метою представлення різних позицій організатори запросили до обговорення й носіїв інших поглядів на розв’язання конфліктних мовних проблем Харкова й Харківщини... Директор харківського видавництва „Фоліо” О. Красовицький обстоював думку про те, що російська мова Харкова – це якась особлива „слобожанська мова”, для якої треба створити свій правопис, тобто узаконити її як окрему регіональну мову Харківщини. Ще анекдотичніше прозвучала теза, висловлена музикантом гурту „Танок на майдані Конго” О. Сидоренком (Фоззі): „Українізувати треба російською мовою, бажано з московським акцентом, бо тоді це спрацює. Цю аудиторію [харківську] українською мовою ми будемо відштовхувати”. Отже, на думку музиканта, харків’яни можуть заспівати українською тільки за помахом палички московського диригента. Але найбільше здивував виступ режисера І. Піддубного, який представився „харків’янином в одинадцятому коліні”... Промова Піддубного шляхетністю, проте, не відзначалася. Ба більше, нагадала мені аналогічні дискусії, які доводилося вести у 1990-х роках із представниками „русского мира” в Криму. Промовець висував ті ж аргументи, які звучали тоді: мовляв, українська мова – це неповноцінна мова села, якою не можна навчати молодше покоління. Від розмов про мовний закон промовцеві „ставало нудно”, а тих, хто каже, що російська – це мова агресора, треба, на його думку, відправляти до психіатра... На завершення хочеться сказати таке: українізації Харкова сприятимуть не безплідні дискусії з представниками „п’ятої колони”, а державна підтримка українських наукових і культурницьких осередків міста, фінансова допомога для створення проукраїнських медійних ресурсів, для реалізації видавничих проєктів, вшанування великих земляків, того ж Шевельова. Приміром, опублікування масовим накладом його блискучого есею „Четвертий Харків” і поширення його серед містян принесло б значно більше користі, ніж Національний круглий стіл на тему „Мова”...».

«Популяризувати українську мову необхідно, адже вона має шанс стати однією з тих точок дотику, які об'єднують суспільство». Про це міністр культури та інформаційної політики *Олександр Ткаченко* написав у Telegram.

Чи вийде знайти точки дотику в такому архіскладному та болючому, зважаючи на історичний і політичний контекст, питанні, як мова, залежить від багатьох речей – від курсу держави, від зусиль можновладців та, зрештою, від зацікавленості пересічних українців, які робитимуть свій вибір залежно від особистого бажання, культурного рівня, громадянської позиції, методів популяризації та поширеності української мови в медіапросторі тощо, й навіть від зручності її використання в побуті.

Головне, щоб дискусія не залишилася лише на рівні розмов, щоб висловлені на круглих столах ідеї мали продовження у вигляді конструктивного діалогу про те, що робитиме нас успішною країною, а не про дискусію, яка розводить нас по різних кутках [18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ткаченко О. Олександр Ткаченко розповів про програму національних круглих столів у інтерв'ю Укрінформу / [Інтерв'ю вела] Валерія Мацеха [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/4087.html?PrintVersion> (дата звернення 23.12.2020).

2. Культура діалогу: МКІП оголосило програму Національних круглих столів [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3088347-kultura-dialogu-mkip-ogolosilo-programu-nacionalnih-kruglih-stoliv.html> (дата звернення 23.12.2020).

3. Національний круглий стіл: Ткаченко пояснив, чому політиків покличуть на закриті сесії [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3096924-nacionalnij-kruglij-stil-tkacenko-roasniv-comu-politikiv-poklicut-na-zakriti-sesii.html> (дата звернення 23.12.2020).

4. Культура діалогу, мистецтво, мова, релігія – Ткаченко анонсував серію круглих столів МКІП [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3079299-kultura-dialogu-mistectvo-mova-religia-tkacenko-anonsuvav-seriu-kruglih-stoliv-mkip.html> (дата звернення 23.12.2020).

5. Народні депутати мають стати політичною елітою без лапок – експерт [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3097071-narodni-deputati-maut-stati-politichnou-ELITOU-bez-lapok-ekspert.html> (дата звернення 23.12.2020).

6. «Культура діалогу»: ключові тези першого Національного круглого столу [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/4297.html/> (дата звернення 23.12.2020).

7. Науковці НАН України взяли участь у першому «Національному круглому столі» на тему «Культура діалогу» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6855> (дата звернення 23.12.2020).

8. Перший Національний круглий стіл «Культура діалогу» відбудеться в Києві 10 вересня [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3093777-persij-nacionalnij-kruglij-stil-kultura-dialogu-vidbudetsa-v-kievi-10-veresna.html> (дата звернення 23.12.2020).

9. Самохвалова Л. Про фейсбучні ристалища, здатність чути іншого та маніпуляції / Лана Самохвалова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3097581-pro-fejsbucni-ristalisa-zdatnist-cuti-insogo-ta-manipulacii.html> (дата звернення 23.12.2020).

10. Експерт: діалог – це звичай, який потрібно практикувати постійно [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3097010-naukovec-dialog-ce-zvicaaj-akij-potribno-praktikuvati-postijno.html> (дата звернення 23.12.2020).

11. Філософ: диктаторські режими – це згода, але на основі хибних комунікацій [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3097037-filosof-diktatorski-rezimi-ce-zgoda-ale-na-osnovi-hibnih-komunikacij.html> (дата звернення 23.12.2020).

12. Другий Національний круглий стіл в Одесі: «Історія» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2969 (дата звернення 23.12.2020).

13. Герої нації та історія: про що говорили учасники Національного круглого столу [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3106000-geroi-nacii-ta-istoria-pro-so-govorili-ucasniki-nacionalnogo-kruglogo-stolu.html> (дата звернення 23.12.2020).

14. Історичний пантеон: коли описуємо трагедії – обов'язково говорити про опір та порятунок [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3106587-istoricnij-panteon-koli-opisuemo-tragedii-obovazkovo-govoriti-pro-opir-ta-poratunok.html> (дата звернення 23.12.2020).

15. У великих містах України необхідно створювати центри з аналізу місцевої історії – експерт [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3105847-u-velikih-mistah-ukraini-neobhidno-stvoruvati-centri-z-analizu-miscevoi-istorii-ekspert.html> (дата звернення 23.12.2020).

16. Україні необхідно визначити критерії формування пантеону героїв – експерт [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3105703-ukraini-neobhidno-viznaciti-kriterii-formuvanna-panteonu-geroiv-ekspert.html> (дата звернення 23.12.2020).

17. Ройтбурд: треба шукати баланс між центральним пантеоном героїв та локальною пам'яттю [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3105785-rojtburd-treba-sukati-balans-miz-centralnim-panteonom-geroiv-ta-lokalnou-pamattu.html> (дата звернення 23.12.2020).

18. «Мова»: 19 жовтня в Харкові пройде третій Національний круглий стіл [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mkir.gov.ua/news/4413.html> (дата звернення 23.12.2020).

19. Лідери думок мають демонструвати вибір на користь української – круглий стіл «Мова» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3119881-lideri-dumok-maut-demonstruvati-vibir-na-korist-ukrainskoi-kruglij-stil-mova.html> (дата звернення 23.12.2020).

20. Ткаченко – про наступний круглий стіл: Мова має стати точкою дотику, яка об’єднає суспільство [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3115071-tkacenko-pro-nastupnij-kruglij-stil-mova-mae-stati-tockou-dotiku-aka-obednae-suspilstvo.html> (дата звернення 23.12.2020).

21. Масенко Л. «Українізації Харкова не сприятимуть дискусії з представниками «п’ятої колони» – професор Лариса Масенко / Лариса Масенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30940802.html> (дата звернення 23.12.2020).

22. Україна – більше, аніж мова? Але чи вона можлива без мови? [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3120310-ukraina-bilse-niz-mova-ale-ci-vona-mozлива-bez-movi.html> (дата звернення 23.12.2020).

23. Держава має створити інструменти для вивчення української – круглий стіл «Мова» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3119952-derzava-mae-stvoriti-instrumenti-dla-vivcenna-ukrainskoi-kruglij-stil-mova.html> (дата звернення 23.12.2020).

24. Закон про мову має бути не просто документом, а дієвим інструментом – експерт [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3119921-zakon-pro-movu-mae-buti-ne-prosto-dokumentom-a-dievim-instrumentom-ekspert.html> (дата звернення 23.12.2020).

25. Марусик Т. Мовний «Національний круглий стіл» просуває «слобожанську мову» Авакова? – Тарас Марусик / Тарас Марусик [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30923192.html> (дата звернення 23.12.2020).

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

головний бібліограф відділу наукового аналізу та узагальнення інформації

Комп’ютерне опрацювання та редагування ***І. Г. Піленко***

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,16. Б/т. Зам. 2. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12